

УДК 316

Андрусишин Роман Миколайович –

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри соціальних дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

Roman M. Andrusyshyn –

candidate of juridical sciences,
senior lecturer of social disciplines department,
Lviv State University of Internal Affairs
(26 Horodotska Street Lviv 79007 Ukraine)

Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх

У статті проаналізовано основні чинники девіацій з метою виявлення причин, які впливають на формування і виникнення девіантної поведінки підлітків, адже науковий інтерес до проблеми девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики зростає дедалі більше. Досліджено погляди учених на ефективні шляхи попередження такої поведінки та її усунення.

Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні, підлітки, суспільство, соціальна адаптація, колектив, відхилення в поведінці.

В статье проанализированы основные факторы девиаций с целью выявления причин, влияющих на формирование и возникновения девиантного поведения подростков, ведь научный интерес к проблеме девиантных проявлений среди несовершеннолетних и их профилактики растет все больше. Рассмотрены взгляды ученых на эффективные пути предупреждения такого поведения и его устранения.

Ключевые слова: девиантное поведение, несовершеннолетние, дети, общество, социальная адаптация, коллектив, отклонения в поведении.

R.M. Andrusyshyn Some Aspects Regarding Research of Issues of Minors' Deviant Behavior

The article analyzes the main factors of deviations in order to identify the causes that affect the formation and occurrence of deviant behavior of adolescents, because the scientific interest in the problem of deviant manifestations among juveniles and their prevention is increasing ever more.

Interest in the problem of deviant manifestations among juveniles and their prevention is now increasing, as deviant behavior among children and adolescents has become widespread over the past decades, which has prompted scientists to actively search for effective ways to prevent and eliminate them, and government structures to upgrade legislative acts and the development of long-term programs, tangent to the content of deviations. Studies of various types of deviant behavior (illegal, asocial, antidisiplinary, addictive, and others) convincingly indicate defects in the ability to self-regulate individuals who committed certain deviations. It is noted that the deviant behavior of minors in its external manifestations is increasingly closer to criminal, that is, deviant-criminal behavior - a behavior that is contrary to generally accepted norms and in its extreme forms of manifestation is criminal in nature. Proceeding from all the above, one can give such a definition of deviant behavior – it is a stable behavior of the individual, deviating from the most important social norms, causing real harm to society or the person itself, as well as it is accompanied by its social maladaptation.

Keywords: deviant behavior, minors, adolescents, society, social adaptation, collective, deviations in behavior.

Постановка проблеми. У період різких переломів у суспільстві часто порушується єдність буття та свідомості, виникає невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики і

моралі. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції спотворює духовні та культурні підвалини для такої поведінки. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання матеріального добробуту і відсутністю важелів

саморегуляції, заснованих на високій культурі та духовності.

Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти (некеровані, педагогічно занедбані, які поводяться зухвало, агресивно); дурна компанія, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин, перебування на обліку в міліції; вживання дітьми алкоголю, наркотиків; адаптація до нового середовища (у новому класі, школі, дитячому колективі); дезадаптація до норм соціального життя в колективі і, як наслідок, до самотності, дефіциту спілкування [1, с. 61].

Мета статті – розглянути сутність поняття «девіантна поведінка неповнолітніх» з урахуванням поглядів на це питання представників різних наук та визначити головний критерій девіацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відхилень у поведінці підлітків привертала увагу дослідників в різних галузях науки, набуваючи дедалі більш різноаспектного відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників (Б.М. Алмазов, С.І. Болтівець, І.С. Булах, Л.С. Виготський, Т.З. Гарасимів, О.В. Змановська, І.С. Кон, А.І. Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю. Максимова, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, С.С. Сливка, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Виклад основного матеріалу. Сучасні знання про девіантну поведінку особистості дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, яка детермінується системою взаємопов'язаних факторів.

У сучасній науковій літературі можна знайти різні тлумачення поняття «девіантна поведінка». Так, В.Іванов трактує відхилення в моральному розвитку як початкову стадію процесу асоціального формування особистості [2, с. 47]. В. Попов вводить узагальнене поняття

соціального відхилення як такого вияву діяльності, способу життя і поведінки індивіда, що суперечить соціальній нормативності [3].

Спробу дати більш чітке визначення поняттю «відхилення в поведінці» з позиції психолого-педагогічних знань здійснила З.Раєвська, називаючи таку поведінку девіантною, тобто такою, яка не відповідає моральним нормам. Вона вважає, що девіантна поведінка відрізняється від кримінальної тим, що не передбачає порушення норм права, а від аномальної тим, що вона властива психічно здоровим дітям. Найбільш типовими виявами цієї поведінки є: відсутність позитивних інтересів, негативізм, недисциплінованість, конфліктність, агресивність тощо [4, с. 8].

А. Печенюк розглядає девіантну поведінку як таку, що суперечить загальноприйнятим нормам і у своїх крайніх формах вияву має характер правопорушень, які не підлягають кримінальному покаранню. До певних стереотипів девіантної поведінки автор відносить такі форми: систематичне ухиляння від навчання, втечі з дому і бродяжництво, адиктивну та агресивну поведінку [5, с.10].

М. Вострокнутов вживає термін «делінквентна поведінка» і визначає її як проступки дітей і підлітків, які є асоціальними за своєю спрямованістю, систематично повторюються та становлять стійкий стереотип дій, що порушує правові норми, але не передбачає кримінальної відповідальності з причин обмеженої суспільної небезпеки цих дій або недосягнення делінквентом віку кримінальної відповідальності [6, с. 23].

Делінквентна поведінка, з одного боку, пов'язана з формуванням асоціальних установок і кримінальних звичок, а з іншого – із зовнішніми і внутрішніми конфліктами неповнолітніх у їхньому середовищі.

Автори О. Петринін та А. Печенюк пропонують термін «девіантно-кримінальна поведінка», обґрунтовуючи це сучасними негативними тенденціями суспільного розвитку (інтенсивною примітивізацією свідомості неповнолітніх, зростанням виявів цинізму, жорстокості, агресивності), які не можуть розглядатися як делінквентні тільки з огляду на специфіку підліткового віку. Отже, девіантна поведінка неповнолітніх за своїми зовнішніми виявами, на думку цих авторів, все більше

наближається до кримінальної, тобто девіантно-кримінальна поведінка – це поведінка, яка суперечить загально-прийнятим нормам і в своїх крайніх формах вияву має кримінальний характер [7, с. 34; 8, с.37].

Вчені давно звернули увагу на те, що словосполученням «девіантна поведінка» називають і конкретні дії конкретної людини, і масове й стійке соціальне явище. Оскільки девіантною визнається поведінка, яка не відповідає соціальним нормам і очікуванням, а норми й очікування різні не лише в різних суспільствах і в різний час, а й у різних груп в одному і тому ж суспільстві в один і той же час (правові норми і «злочинський закон», норми дорослих і молодіжні норми, правила поведінки «істеблішменту» і «богеми» тощо), оскільки поняття «загальноприйнята норма» дуже відносно, а отже, відносна (релятивна) і девіантна поведінка. Виходячи з цих перших, найбільш загальних уявлень про девіантну поведінку, визначимо її як: 1) вчинок, дії людини і 2) соціальне явище [9, с. 115].

На думку І.С. Кона девіантна поведінка – це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої або такої, що, мається на увазі, норми (психічного здоров'я, права, моралі) [10].

У «Психологічному словнику» [11] дається новий підхід до визначення девіантної (що відхиляється) поведінки, за яким – це дії, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві (соціальній групі) нормам і призводить порушника до ізоляції, лікування, виправлення або покарання. Як пише професор соціології Каліфорнійського університету в Берклі (США) Нейл Джозеф Смелзер, девіація важко піддається визначенню, що пов'язано з невизначеністю і різноманіттям поведінкових очікувань. Девіація веде за собою ізоляцію, лікування, виправлення або інше покарання. Смелзер виділяє три основних компоненти девіації:

- а) людину, якій властива певна поведінка;
- б) норму або очікування, що є критерієм оцінки поведінки як девіантної;
- в) іншу групу або організацію, що реагує на дану поведінку [12].

Тим не менш, склався стереотип, відповідно до якого до девіантів – суб'єктів поведінки, що відхиляється – відносять людей,

що становлять певну небезпеку, якусь загрозу стабільності та соціального порядку. Це не зовсім так. Соціальні відхилення можуть проявлятися в різних формах, у тому числі й у формі злочинності, наркоманії, алкоголізму. Однак до девіантів з таким же успіхом можна віднести політичних радикалів, художників-новаторів, великих полководців та державних діячів. Їхня поведінка – теж відхиляється. [9, с. 117].

Російський дослідник Я. Гілінський виділяє негативну поведінку, що відхиляється, яка завдає шкоди суспільству й перешкоджає соціальному розвитку, та позитивні відхилення – різні форми соціальної творчості [13]. Проблема полягає не просто у відхиленні поведінки відіснуючих загальноприйнятних норм, а у ставленні суспільства до такої поведінки. У цьому плані відхилення може бути соціально схвалюваним або засуджуваним. Тут необхідно навести ще одну інтерпретацію девіантної поведінки – девіантність визначається як відповідність (або невідповідність) дій соціальним очікуванням. У цьому випадку вкрай складно визначити, що є девіацією, а що ні. [9, с. 118].

Особливістю девіантної поведінки є те, що вона супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації. Така поведінка зовсім не обов'язково призводить до хвороби або смерті, але закономірно викликає або посилює стан соціальної дезадаптації. Стан дезадаптації, в свою чергу, може бути самостійною причиною девіантної поведінки особистості. Девіантна поведінка має індивідуальну і вікову своєрідність. Вона, насамперед, відображає зовнішнє буття особистості в соціумі. Воно може бути надзвичайно різноманітним «зсередини». Одні й ті ж види девіантної поведінки по-різному проявляються у різних людей у різному віці. Індивідуальні відмінності людей зачіпають мотиви поведінки, форми прояву, динаміку, частоту і ступінь вираженості. Наприклад, форма девіації і ступінь її вираженості можуть варіювати від цілком нешкідливих проявів до тотального порушення життєдіяльності особистості. Інша важлива індивідуальна особливість стосується того, як людина переживає девіантну поведінку – як небажане чуже для себе, як тимчасове задоволення або як звичайне і привабливе. Ставлення особистості до

свої поведінки (особистісна позиція) багато в чому визначає її долю.

Щодо вікових відмінностей девіантної поведінки, то слід зауважити, що термін «девіантна поведінка» може застосовуватися до дітей не молодше 5 років, а в строгому сенсі – після 9 років. Раніше п'яти років необхідні подання про соціальні норми у свідомості дитини просто відсутні, а самоконтроль здійснюється за допомогою дорослих. Тільки в 9–10 років можна говорити про наявність у дитини здібності самостійно слідувати соціальним нормам. Якщо ж поведінка дитини, молодшої п'яти років, істотно відхиляється від вікової норми, то її доцільно розглядати як один із проявів незрілості, невротичних реакцій або порушень психічного розвитку [14]. Ще однією ознакою девіантної поведінки є те, що її переважно можна охарактеризувати як таку, що стійко повторюється (багаторазово або тривалу).

Виходячи з усього сказаного, можна дати таке визначення девіантної поведінки – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [9, с. 119].

Слід пам'ятати, що, по-перше, поведінкові проблеми надзвичайно широко поширені. По-друге, межі відхилення досить часто важко визначити. Зміни в суспільстві призводять до зміни норм, а отже, і видів поведінкових девіацій. Але самі норми і відхилення від них є невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи.

Отже, на соціальному рівні девіантна поведінка – це тільки одна з можливих форм взаємин між суспільством і особистістю. «Викорінення» поведінки, що відхиляється як соціального явища навряд чи можливе. Більш того, при спеціальному розгляді можна довести, що девіації нормальні й корисні для суспільства, оскільки стимулюють прогресивні зміни в ньому. [9, с. 120].

Вивчаючи людину, маємо завжди розрізняти, з одного боку, психологічний аспект її поведінки, а з іншого – зважати на зовнішні форми її вияву. Характер психічних переживань визначає характер учинків. Тому, аналізуючи соціальні явища під кутом зору поведінки особистості, варто завжди враховувати дані

аналізу тих психічних переживань, якими супроводжуються ті чи інші поведінкові акти. Такий аналіз дає ключ до розуміння вчинків людини, із сукупності яких і складається її поведінка, в тому числі девіантна [15, с. 236].

У науковій літературі відхилення поділяються на первинні та вторинні. Ті з них, що з погляду суспільства є незначними, вважаються первинними, а суб'єкти, котрі їх учиняють, не кваліфікуються як девіанти, бо не порушують соціальні норми. До того ж самі вони вважають ці вчинки дрібними порушеннями. Ці відхилення не викликають, як правило, соціальних конфліктів макро-, мезорівнів, але можуть бути приводом для короткочасних конфліктів мікрорівня. Але саме ці відхилення, якщо вони набувають масового та стійкого характеру, засвідчують виникнення суперечностей у соціальному бутті.

Вторинними є ті відхилення, що порушують соціальні норми, а їх суб'єкти є девіантами. Девіант – це такий тип особистості, який, порушивши соціальні норми, не завжди може і бажає продовжувати жити, як і раніше, відповідно до соціальних вимог. По-перше, девіант через певні обставини розриває соціальні зв'язки та відносини зі своєю референтною групою, а можливо, й ізолюється від неї. Він може бути позбавлений роботи, навіть родини (чи родина відсторонюється від нього); кардинально змінюються зв'язки з близьким оточенням, знайомими. Для багатьох людей він стає потенційним носієм соціального конфлікту [15, с. 237]. Девіантна поведінка порушує сформований порядок і передбачуваність поведінки. Важливим наслідком соціальних відхилень можуть бути серйозні порушення або корінні зміни соціальної системи, соціальних взаємин і соціальних норм [16, с. 21].

Нині масштаби девіантної поведінки в нашій країні набирають дедалі більшого розмаху і впливають на стабільність соціальної структури. Це вимагає залучення до її осмислення не тільки вузького кола вчених, а й представників державних організацій і установ, пов'язаних із функціонуванням соціального контролю, суспільних рухів. Розкриття механізму взаємодії між девіантною поведінкою і різними типами конфліктів є, на нашу думку, важливим, перспективним науковим напрямом конфліктології, теорії і практики соціальної

роботи. Воно потребує спеціального аналізу, зокрема пояснення джерел девіантної поведінки, умов її виникнення, розробки методів і засобів попередження та прогнозування відхилень від соціальних норм [15, с. 243].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що девіантна поведінка завжди була об'єктом особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, соціології, педагогіки, а також із сторони релігійних і громадських організацій, які чи не найбільше відповідають за моральне здоров'я і окремого громадянина, і суспільства загалом. Власне, вона спричинила створення держави, правоохоронних органів, спеціалізованих установ для виправлення та ізоляції тих людей, які створюють певну небезпеку для соціальної

системи. У соціальній філософії практично важко знайти мислителя, який би не порушував питання про причини відхилень окремими індивідами чи цілими соціальними групами від усталених моральних норм, цінностей чи традицій.

Можна виділити такі ознаки девіантної поведінки: девіантна поведінка – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Інакше кажучи, це дії, які не відповідають чинним законам, правилам, традиціям і соціальним установкам [9, с. 118].

Список використаних джерел:

1. Макаренко О. М. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах / О. М. Макаренко, О. А. Андрейчева // Наукові записки. – 2015. – Том 175. – С. 61-64.
2. Иванов В. Н. Девиантное поведение. Причины и масштабы / В. Н. Иванов // Соц.-полит. журн. – 1995. – № 2. – С. 47–50.
3. Попов В. А. Социальные отклонения учащейся молодёжи и педагогические проблемы их предупреждения : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. А. Попов ; Владимирский государственный университет. – М., 1991. – 32 с.
4. Раевская З. Д. Предупреждение отклонений в нравственном поведении детей и подростков : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / З. Д. Раевская ; Научно-исследовательский институт общих проблем воспитания Академии педагогических наук СССР. – М., 1984. – 18 с.
5. Печенюк А. М. Управление современной школой / А. М. Печенюк, С. П. Машковец. – Хабаровск : Графика, 1996. – 193 с.
6. Вострокнутов Н. В. Типология делинквентного поведения детей и подростков / Н. В. Вострокнутов // Социальная дезадаптация: нарушения поведения у детей и подростков. – 1996. – С. 242-248.
7. Петрынин А. Г. Педагогическая реабилитация несовершеннолетних с девиантно-криминальным поведением: психолого-педагогическая и медико-социальная помощь : учеб.-метод. пособие / А. Г. Петрынин, А. М. Печенюк. – М. : Академия, 2001. – 148 с.
8. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько // Рідна школа. – № 3 (березень) 2012. – С. 36-40.
9. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки / М. В. Кікалішвілі // Вісник Академії адвокатури України. – 110. – число 3(22). – 2011. – С. 109-122.
10. Кон И. Вкус запретного плода / И. Кон. – СПб : Наука, 1999. – 460 с.
11. Психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – М. : АСТ, СПб.: Прайм-Еврознак, 1983. – 1051 с.
12. Лунеев В. В. Преступность в XXI веке: методология прогноза / В. В. Лунеев // Социс. – 1996. – № 7. – С. 12-18.
13. Гишинский Я. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения : учебное пособие / Я. Гишинский, В. Афанасьев. – СПб : Филиал Института социологии РАН, 1993. – 344 с.
14. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [Электронный ресурс] / Е. В. Змановская. – М. : Изд. центр «Академия», 2003.

– 288 с. – Режим доступу : http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/107411/Zmanovskaya_-_Deviantologiya.html.

15. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія / Т. З. Гарасимів. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.

16. Шаленко В. Н. Модели конфликтных процессов и современные подходы к их разрешению / В. Н. Шаленко // Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – М., 1994. – Вып. 7. – С. 21-27.

References:

1. О. М. Makarenko, Poniattia deviantnoi povedinky v sotsialnomu ta psykhologichnomu aspektakh / О. М. Makarenko, О. А. Andreicheva // Naukovi zapysky. – 2015. – Tom 175. – Pp. 61-64.

2. V. N. Yvanov, Devyantnoe povedeniye. Prychyny y masshtabi / V. N. Yvanov // Sots.-polyt. zhurn. – 1995. – No. 2. – Pp. 47–50.

3. V. A. Popov, Sotsyalnie otkloneniya uchashcheisia molodezhy y pedahohycheskye problemi ykh preduprezhdeniya : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / V. A. Popov ; Vladymyrskiy hosudarstvenniy unyversytet. – M., 1991. – 32 p.

4. Z. D. Raevskaia, Preduprezhdeniye otkloneni y npravstvennom povedenyy detei y podrostkov : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Z. D. Raevskaia ; Nauchno-ysledovskiy ynstitut obshchikh problem vospytaniya Akademyy pedahohycheskykh nauk SSSR. – M., 1984. – 18 p.

5. A. M. Pecheniuk, Upravleniye sovremennoi shkolei / A. M. Pecheniuk, S. P. Mashkovets. – Khabarovsk : Hrafyka, 1996. – 193 p.

6. N. V. Vostroknutov, Typolohiya delynkventnoho povedeniya detei y podrostkov / N. V. Vostroknutov // Sotsalnaia dezadaptatsiya: narusheniya povedeniya u detei y podrostkov. – 1996. – Pp. 242-248.

7. A. H. Petriny, Pedahohycheskaia reabylytatsiya nesovershennoletnykh s devyantno-krymyalnim povedenyem: psykhologo-pedahohycheskaia y medyko-sotsyalnaia pomoshch : ucheb.-metod. posobyе / A. H. Petriny, A. M. Pecheniuk. – M. : Akademyia, 2001. – 148 p.

8. N. Zobenko, Deiaki aspekty doslidzhennia problemy deviantnoi povedinky nepovnolitnykh / N. Zobenko // Ridna shkola. – No. 3 (berezen) 2012. – Pp. 36-40.

9. M. V. Kikalishvili, Deviantna povedinka: poniattia ta oznaky / M. V. Kikalishvili // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 110. – chyslo 3(22). – 2011. – Pp. 109-122.

10. Y. Kon, Vkus zapretnoho ploda / Y. Kon. – SPb : Nauka, 1999. – 460 p.

11. Psykhologhycheskyi slovar / pod red. B. H. Meshcheriakova, V. P. Zynchenko. – M. : AST, SPb.: Praim-Evroznak, 1983. – 1051 p.

12. V. V. Luneev, Prestupnost v XXI veke: metodolohiya prohoza / V. V. Luneev // Sotsys. – 1996. – No. 7. – Pp. 12-18.

13. Ya. Hylinskyi, Sotsyolohiya devyantnoho (otkloniaiushchehosia) povedeniya : uchebnoe posobyе / Ya. Hylinskyi, V. Afanasev. – SPb : Fylyal Ynstitutu sotsyolohyy RAN, 1993. – 344 p.

14. E. V. Zmanovskaia, Devyantolohiya: (Psykhologhyia otkloniaiushchehosia povedeniya) : ucheb. posob. dlia stud. vissh. ucheb. zavedeni [Elektronnyi resurs] / E. V. Zmanovskaia. – M. : Yzd. tsentr "Akademyia", 2003. – 288 p. – Rezhym dostupu : http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/107411/Zmanovskaya_-_Deviantologiya.html.

15. T. Z. Harasymiv, Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny: filosofsko-pravovyi vymir : monohrafiia / T. Z. Harasymiv. – Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2012. – 420 p.

16. V. N. Shalenko, Modely konflyktnykh protsessov y sovremennii podkhodi k ykh razresheniyu / V. N. Shalenko // Sotsyalnie konflykti: Ekspertyza, prohozyrovanye, tekhnolohyy razresheniya. – M., 1994. – Vip. 7. – Pp. 21-27.